

ДО ПИТАННЯ ПРО СИНТАКСИЧНУ СИНОНІМІЮ ДІСПРИСЛІВНИКОВИХ ТА ПІДРЯДНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Оксана МАКСИМ'ЮК, Іванна СТРУК,

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича, Україна

o.maksymiuk@chnu.edu.ua, iv.struk@chnu.edu.ua

ON THE QUESTION OF SYNTACTIC SYNONYMY OF ADVERBIAL AND SUBORDINATE CONSTRUCTIONS

Oksana MAKSYMİYUK, Ivanna STRUK,

Chernivtsi National University

named after Yuriy Fedkovych, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-1963-6165; Researcher ID: H-4919-2017;

ORCID ID: 0000-0002-9883-8818; Researcher ID: H-3039-2017.

Oksana Maksymiyk, Ivanna Struk. On the question of syntactic synonymy of adverbial and subordinate constructions. This article examines the phenomenon of syntactic synonymy between adverbial constructions, particularly adverbial inflections, and complex sentences with subordinate adverbial parts, such as those expressing time or reason. The authors justify the **relevance** of the topic by highlighting its connection with improving speech culture, accurately expressing thoughts, and the variability of grammatical means in modern Ukrainian.

Particular attention is paid to the formal-grammatical and semantic-functional characteristics of parallel syntactic synonyms. The author analyses the conditions under which constructions can be interchanged without losing the main meaning or grammatical correctness. Examples from literary and folklore texts are considered to demonstrate the temporal, causal, conditional, permissive, and target correlations between the components of the constructions under comparison. The study establishes that the choice between synonymous structures depends on grammatical features, stylistic requirements, semantic accuracy, and the genre-specificity of the utterance. The author proves that constructions with adverbs mostly function in written literary style, whereas complex subordinate clauses are more typical of colloquial speech. This study contributes to a deeper understanding of the nature of syntactic synonymy and its future research prospects within functional grammar.

Keywords: syntactic synonymy, participial phrase, circumstantial subordinate clause, parallel constructions, grammatical structure.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У процесі розвитку мова безперервно вдосконалюється, оновлюючи свій лексичний і синтаксичний потенціал. Зміни, що відбуваються під впливом еволюційних процесів і зростання комунікативних потреб, зумовлюють перетворення мови на складну систему взаємопов'язаних засобів, які демонструють різний ступінь синонімічності. Засоби, які є формально й семантично подібними, залишаються в центрі уваги мовознавчих досліджень. Проте для повного осмислення природи таких засобів необхідний комплексний підхід, що враховував би системну організацію та ієрархічну будову синтаксису української мови.

У сучасному мовознавстві продовжують цікавитися питаннями синтаксичної синонімії, зокрема теоретичними засадами цього явища, його мовною природою, а також взаємозв'язком синтаксичних синонімів з іншими одиницями. Однією з визначальних ознак, що дозволяє говорити про синонімічність певних синтаксичних структур, є їх здатність до взаємної заміни без порушення смислового навантаження відповідних словосполучень. Варто зазначити, що синтаксичні синоніми – це не ідентичні, а різноструктурні конструкції, які виражають подібні відношення між компонентами, проте відрізняються граматичними засобами оформлення цих зв'язків.

Подальше дослідження цієї проблематики є актуальним, оскільки подібність синтаксичних конструкцій зумовлена спільністю їхніх семантичних і структурних ознак. Хоча граматична будова таких конструкцій може відрізнятися, їхня функційна спорідненість і семантична паралельність роблять їх вагомими інструментами для точного й образного вираження думки. Такі мовні засоби накопичувалися упродовж історичного розвитку мови й стали важливою частиною її виражального потенціалу. Аналіз подібних конструкцій безпосередньо пов'язаний з підвищенням мовної культури, удосконаленням стилістичних норм та виробленням комунікативної майстерності. Вдалий вибір однієї з граматично прийнятних синонімічних структур у конкретному контексті сприяє ясності, точності й стилістичній доречності мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблема реалізації однієї і тієї самої думки за допомогою різних мовних засобів у межах комунікативно-репрезентативної функції мови неодноразово привертала увагу дослідників українського мовознавства, зокрема багато вчених зверталися у своїх наукових розвідках до питання синтаксичної синонімії, з-поміж яких: І. Вихованець, О. Воробець, Н. Гетманчук, О. Гомас, В. Горяний, Н. Гуйванюк, Н. Дороф'як, А. Загнітко, Л. Кадомцева, В. Кононенко,

О. Синявський, С. Смеречинський, М. Сулима, І. Романюк, М. Фурдуй, С. Харченко та ін.

До першої половини ХХ ст. мовознавці явище синтаксичної синонімії не відмежовували від варіантності. Проте ці поняття не тотожні. На думку Н. Гуйванюк, «варіативність мови – це, насамперед, спосіб її існування як системи, її фундаментальна властивість, що стосується паралельного функціонування мовних одиниць різних рівнів (фонем, морфем, лексем, синтаксем, речень, надфразних єдностей)»¹.

Проаналізувавши основні наукові підходи до цього питання, можна виокремити такі ознаки, які дозволяють віднести певні синтаксичні конструкції до синонімічних: репрезентація однієї або подібної комунікативної ситуації чи змісту; варіативність у семантико-синтаксичному вираженні – збереження одного денотативного значення при можливих відмінностях у конотативному (модальному, емоційному, експресивному) аспекті; логіко-семантична еквівалентність; структурна подібність граматичних моделей, що порівнюються; здатність конструкцій до взаємозаміни, як повної, так і часткової; спільність або близькість лексико-граматичного наповнення в межах однакової синтаксичної моделі; розрізнення за стилістичними характеристиками. Досліджуючи варіантність і синоніміку синтаксичних одиниць, І. Вихованець вважав, що «вираження синтаксичними синонімами додаткових смислових відтінків є вирішальним фактором збереження їх у синтаксичній структурі сучасної української мови»². На думку В. Кононенка, визначальним чинником формулювання синтаксичної синонімії є «можливість синонімічних зв'язків між конструкціями на основі спільних синтаксичних функцій, граматичних позицій»³.

Проблему синтаксичної синонімії вчені розглядають у різних аспектах: комплексне дослідження проблем синтаксичної синонімії репрезентує Н. Гуйванюк у монографії «Формально-

семантичні відношення в системі синтаксичних одиниць»⁴; «явище синтаксичної синонімії у світлі граматики конструкцій розглядає»⁵ Н. Дороф'як; «критерії віднесення синтаксичних конструкцій до синонімічних та перелік синонімічних пар, що їх утворюють в українській літературній мові прості ускладнені і складнопідрядні речення»⁶ пропонує С. Харченко; на «синоніміку не лише між словами у словосполученнях та в реченнях, а й однакових за структурою словосполученнях»⁷ вказує В. Горяний; на «функціональних особливостях синонімії синтаксичних зворотів і підрядних речень»⁸ зосереджує увагу І. Романюк; «дієприслівникові звороти та їх синоніми»⁹ аналізує О. Кульбаська; детальний аналіз «синонімічного потенціалу поширювачів, які перебувають між собою у різнополярних синонімічних відношеннях»¹⁰ репрезентує О. Воробець; «синоніми до складнопідрядних речень з дієсловами мовлення – конструкції з прямою мовою та безсполучникові і прості речення»¹¹ описує у різних стилях сучасної української мови Н. Гетманчук; синтаксичні синоніми як «різноструктурні синтаксичні конструкції, які виникають унаслідок змін формально-змістового плану і характеризуються тотожністю граматичного значення та певними семантичними відмінностями»¹² інтерпретує в дисертаційному дослідженні О. Гомас. Саме такий підхід і став основою для нашого дослідження.

Мета статті – висвітлити паралельне синонімічне використання відокремлених другорядних членів речення, виражених дієприслівниками й дієприслівниковими зворотами, та складнопідрядних речень розчленованої структури (часу й причини).

Виклад основного матеріалу. Питання співвідношення обставинного підрядного речення та дієприслівникового звороту давно привертає увагу українських мовознавців і має тривалу історію

¹ Huivaniuk N. V. Slovo – Rechennia – Tekst: Vybr. pratsi [Word – Sentence – Text: Selected works], Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2009, P. 96 [in Ukrainian].

² Vykhoanets I. R. «Variantnist i synonymika syntaksychnykh odynts» [Variability and synonymy of syntactic units], *Kultura slova* [Culture of the word], 1972, № 6, P. 21 [in Ukrainian].

³ Kononenko V. I. Systemno-semantychni zv'iazky v syntaksy rosiiskoi ta ukrainskoi movy [System-semantic relations in the syntax of Russian and Ukrainian], Kyiv: Vyshcha shk., 1976, P. 45 [in Ukrainian].

⁴ Huivaniuk N. V. Formalno-semantychni spivvidnoshennia v systemi syntaksychnykh odynts: monohrafiia [Formal-Semantic Correlations in the System of Syntactic Units. monograph], Chernivtsi: Ruta, 1999, 336 p. [in Ukrainian].

⁵ Drofiak N. I. «Yavyshche syntaksychnoi synonymii u svitli hramatyky konstrukttsii» [The Phenomenon of Syntactic Synonymy in the Light of Construction Grammar], *Molodyi vchenyi* [The young scientist], № 2 (42) 2017, P. 379-383. URL: <https://surl.li/bnwpcb> [in Ukrainian].

⁶ Kharchenko S. V. «Synonimiia prostykh uskladnennykh i skladnopidriadnykh rechen u suchasni ukrainskii movi» [A comparison of simple, compound and compound subordinate clauses in the modern Ukrainian language], *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*, Seriia «Filolohichna», Vyp. 57, P. 124-126 [in Ukrainian].

⁷ Horiiani V. D. «Syntaksychna synonymiia slovospoluchen i rechen» [Syntactic synonymy of phrases and sentences], *Ukrainska mova i literatura v shkoli* [Ukrainian language and literature at school], 1969, № 5, P. 26-28 [in Ukrainian].

⁸ Romaniuk I. V. «Synonimiia syntaksychnykh konstrukttsii u romani I. Bahrianiho «Tyhrolovy»» [Synonymy of syntactic constructions in I. Bahriani's novel Tigrolovy], *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva* [Notes on Ukrainian Linguistics], 2017, Vyp. 24(1), P. 328-333 [in Ukrainian].

⁹ Kulbabska O. «Diiepryslivnykovi zvoroty ta yikh synonymy» [Adverbial phrases and their synonyms], *Ukrainska mova i literatura: istoriia, suchasnyi stan, perspektyvy rozvytku: naukovyi shchorichnyk*, Ternopil: Zbruch, 1999, P. 217-220 [in Ukrainian].

¹⁰ Vorobets O. «Synonimika poshyriuvachiv u semantychnii strukturi rechennia» [Synonymy of expanders in the semantic structure of a sentence], *Studia Ucrainica Varsoviensia* 4. Językoznawstwo, P. 65-82 [in Ukrainian].

¹¹ Hetmanchuk N. O. Syntaksychni synonymy [Syntactic synonyms], *Kultura slova*, 1990, Vyp. 39, P. 59-62 [in Ukrainian].

¹² Homas O. M. Variantnist i synonymiia v slovospoluchenni y rechenni [Variant and synonymy in phrases and sentences.]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova, Kyiv, 2000, P. 3 [in Ukrainian].

розгляду. Однак виникає потреба в поглибленому аналізі семантичних відтінків і функцій кожного типу конструкцій з метою чіткого визначення умов їх вибору в конкретних контекстах, особливо тоді, коли обидві конструкції є граматично прийнятними.

Здатність конструкцій до взаємозаміни є важливим маркером синтаксичної синонімії, проте вона не є основною умовою, а радше наслідком уже наявних у мові відповідностей між формами. Під паралельними синтаксичними синонімами варто розуміти такі конструкції, що мають спільне базове семантико-граматичне значення, яке забезпечує можливість їхнього чергування без зміни основного смислу або порушення граматичної коректності.

Різниця між синонімічними конструкціями полягає у відтінках граматичного значення, у способах вираження цього значення та в стилістичному оформленні самих конструкцій. Наприклад: Горпина перестала йому волю давати, а *вмираючи*, все господарство *приказала* дочці (Г. Квітка-Основ'яненко); А *як, вмирала*, так їм і втчини свої *пооддавала* (Марко Вовчок). Відокремлена обставина першої конструкції, виражена одиничним дієприслівником *вмираючи*, виступає як синтаксичний синонім обставинного підрядного речення *як вмирала* другої конструкції. Між діями першої (*вмираючи* – *приказала*) і діями другої (*вмирала* – *пооддавала*) існують часові відношення (одночасність дій). Проте відтінки семантико-синтаксичних зв'язків між двома діями обох конструкцій різні. У першій яскраво виражена другорядність дії *вмираючи*, обидві дії (*вмираючи* – *приказала*) взаємозалежні, але семантично нерівноправні. Дії другої конструкції взаємозалежні й взаємозумовлені, вони функційно рівноправні (*як вмирала, так пооддавала*). Сполучник *як* другої конструкції властивий розмовному стилю, конструкції першого типу – літературно-книжній мові.

Синонімічними в сучасній українській літературній мові можуть бути конструкції з дієприслівниковими зворотами або одиничними відокремленими дієприслівниками у функції обставини часу і складнопідрядні речення з підрядним реченням часу при спільному підметі для головного й підрядного. Ці конструкції використовуються для передачі часової співвідносності між діями, хоч за характером вираження її вони нетотожні: Та й *заплакав* сіромаха, *степом ідучи* (Т. Шевченко); Приємно *слухати* казку про гори, *коли ідеш отак степом*, рівним, наче долина (М. Коцюбинський).

Конструкції з дієприслівниковими зворотами у функції обставини часу бувають синонімічними до складнопідрядних речень з підрядними часу тоді, коли дієприслівник виражає другорядну дію щодо дії, вираженої дієсловом-присудком, яка відбувається одночасно й паралельно з дією основною:

І. Інколи, *приходячи додому*, він *згадував*, як колись подумав про брудний барак, і навіть трохи бентежився від цієї згадки (В. Собко) (пор.: *коли приходив додому, то згадував...*); Тільки зараз відчула вона, як *хвилювалася, слухаючи його розповідь*

(М. Стельмах) (пор.: *...як хвилювалася, коли слухала його розповідь*).

П. «*Коли я погляд свій на небо зводжу, нових зірок на ньому не шукаю* (Леся Українка) (пор.: Зводячи свій погляд на небо, я нових зірок на ньому не шукаю); *Як іти з нашого села у Крим, треба переходити Кумиці, козаке село, велике, аж на двох горах* (М. Вовчок) (пор.: Ідучи з нашого села у Крим, треба переходити Кумиці...).

У конструкціях обох типів виражений повний часовий збіг дій: основної і другорядної в конструкціях першого типу, дій головного й підрядного речень – у конструкціях другого типу.

Синонімічними можуть бути конструкції і без наявності повної часової співвідносності. Неповнота часової співвідносності властива тим із них, у яких немає видової відповідності дієслівних форм:

І. А *вступаючи в двір, схопимо* з себе, *позакидаємо*, та так було жалко тих вінків кидати, так жалко (Марко Вовчок) (пор.: А *коли (як) вступаємо в двір*, так *схопимо* з себе, *позакидаємо...*); Хіба ж ви не знаєте, що я, *у вас живу*чи, і скрипку *купив* (Панас Мирний) (Пор.: *...коли (як) у вас жив*, то і скрипку *купив*).

П. Ще *бачив* його у той вечір Валерик, *коли... зупинився був трохи подихати повітрям на знайомій доріжці* (О. Гончар) (пор.: Ще *бачив* його у той вечір Валерик, *зупинившись трохи подихати...*); *Як воду у сінях набирала* з діжки, то попереду *глянула* у воду, сама на себе *подивилась...* та й *не, пізнала* (Панас Мирний); (пор.: Воду у сінях *набираючи* з діжки, *глянула* у воду, сама на себе *подивилась* та й *не пізнала*).

Це здебільшого **конструкції** з дієприслівниками недоконаного виду та складнопідрядні речення з підрядними часу, дієслову-присудку яких відповідає певний дієприслівник недоконаного виду, рідше – доконаного, бо не типовим є вираження дієприслівником доконаного виду другорядної дії, яка відбувається одночасно з основною дією, вираженою дієсловом-присудком.

Дієприслівниковим конструкціям у функції обставини часу (з дієприслівником недоконаного виду), які виражають іншу часову співвідносність дій, паралельні синтаксичні синоніми не властиві: Роздумуючи над долею голоти, що зветься народом, вони уявляють собі й далі, що вона почуває: *дивлячись на те*, як колоситься наша добра пшениця, голота й сама дуже *схоче їсти*. *Поглядаючи на наші високі будинки*, голота *схоче* й собі *мати* хоч трохи теплішу хату (В. Самійленко).

Синтаксичні синоніми можуть мати також ті конструкції, у яких дієприслівник, здебільшого доконаного виду, означає другорядну дію, що передують основній, вираженій дієсловом-присудком:

І. *Може не один багач, почувши ту Кармелеву пісню, покидав співати теж свою недбалу та «потішну»* (Марко Вовчок) (пор.: *...покидав співати, коли почув...*; *...як почув ту Кармелеву пісню, то покидав співати...*); *Карпо*, одрізавшись од батька, *спочатку таки набрався багато лиха, поки зібрався*

на своє хазяйство (І. Нечуй-Левицький) (пор.: *Карт, як одрізався од батька*, то спочатку таки набрався багато лиха...).

ІІ. *Як уздірла Наумиха*, що діється, так *руки і заложила*» (І. Нечуй-Левицький) (пор.: Наумиха, уздірвши, що діється, так *руки і заложила*); Як згадав свого пана, то і *махнув рукою* (І. Нечуй-Левицький) (пор.: *Згадавши свого пана, махнув рукою*).

Це здебільшого конструкції, у яких основна дія в реченнях з дієприслівниковими зворотами або одиничними дієприслівниками та дія головного речення в складнопідрядних є результатом дії, вираженої дієприслівником та дієсловом-присудком підрядного речення (*почувши – покидав, одрізавшись – набрався; уздірла – руки заложила, згадав – махнув рукою*).

У конструкціях другого типу, крім того, яскраво виражена раптовість дії підрядного речення. Ці підрядні речення поєднуються з головним найчастіше сполучником *як*, інколи вони бувають безсполучниковими: А все закінчиш – тоді доганяй нас по указах (О. Гончар).

Конструкції такого типу в сучасній українській літературній мові рідковживані. Здебільшого вони властиві мові творів ХІХ ст.: Як уздірла вона свого пана, так і кинулася до нього (І. Нечуй-Левицький); Як прочитала її козацька старшина, то голову й руки опустила (Панас Мирний); Як почула це Мотря, то трохи не скрутилася і наробила крику під волостю (І. Нечуй-Левицький).

Якщо результативність дії в конструкціях з дієприслівниковими зворотами або одиничними дієприслівниками майже не виявляється, а на перший план виступає часова **послідовність** дій, то паралельними синтаксичними синонімами до таких **конструкцій** виступають прості речення з однорідними присудками:

І. *Зібравши* охорону, він теж *підійшов* до будинку варті (Панас Мирний) (пор.: Він *зібрав* охорону і теж *підійшов* до будинку варті); *Перемірявши* город, вони *розділили* його вздовж пополювині і *позабивали* кілки (І. Нечуй-Левицький) (пор.: Вони *переміряли* город, *розділили* його вздовж пополювині і *позабивали* кілки).

ІІ. У неділю вдосвіта Кавун *установив, вийшов* у сіни, *глянув* на драбину, обквітчану колючками, і *крикнув* на всі сіни (І. Нечуй-Левицький) (пор.: У неділю вдосвіта, *вставши*, Кавун *вийшов* у сіни...); Купці *порозкладавали* свій товар, *повідчиняли* лавки... (Г. Квітка-Основ'яненко) (пор.: Купці, *порозкладававши* свій товар, *повідчиняли* лавки).

Конструкції з особовими формами дієслів утрачають як відтінок другорядності однієї з дій, так і вказівку на обставину, при якій відбувається дія; зв'язок між діями менш тісний, ніж у конструкціях з дієприслівниковими зворотами. Проте в обох синонімічних конструкціях повністю зберігається передача часової послідовності дій.

Конструкції з відокремленими дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами (дієприслівники доконаного виду) бувають синонімічні до тих

підрядних речень часу, які поєднуються з головним за допомогою сполучного слова *коли* і сполучника *як*. Вони мають широке часове значення і вказують на співвідносність дій головного та підрядного речень, виконуваних однією і тією особою: *Коли ввечері я повернувся додому і зазирнув до свого пташка, то побачив, що він ані доторкнувся до поживи* (І. Франко) (пор.: *Повернувшись ввечері додому і зазирнувши до свого пташка, я побачив...*); *Як угляділа її Джериха, як побачила її рум'яне лице, високий зріст, то забула навіть на той час про багатирку Варку* (І. Нечуй-Левицький) (пор.: *Углядівши її і побачивши її рум'яне лице, високий зріст, Джериха забула навіть...*).

Не властиві синонімічні конструкції тим складнопідрядним реченням, у яких підрядне часу вказує на межу тривання в часі дії головного речення: *Я жила в дядька, доки піросла* (І. Нечуй-Левицький); *Не заспокойтесь ми доти, аж поки з поля весь бур'ян не вирвемо* (П. Тичина).

Якщо ж головні речення при підрядних останнього типу є узагальнено-особовими, то таким реченням властиві синтаксичні синонімічні конструкції з дієприслівниковими зворотами або відокремленими одиничними дієприслівниками, які виражають умовно-часові відношення:

І. *Не кажи* гоп, *поки не перескочиш* (Усн. нар. тв.) (пор.: *Не кажи* гоп, *не перескочивши*); *Не гостри ножа, доки не зловив барана* (Усн. нар. тв.) (пор.: *Не гостри ножа, не зловивши барана*).

ІІ. *Не перескочивши річки, не кажи* гуц (Усн. нар. тв.) (пор.: *Доки не перескочив річки, не кажи* гуц); *Не піймавши, не кажи*, що злодій (Усн. нар. тв.) (пор.: *Доки не піймав, не кажи*, що злодій).

У мові експресивній для підкреслення умови, при якій дія головного речення дасть найкращий ефект, уживаються підрядні речення зі сполучником *як* або безсполучникові речення цього типу. Дієслова-присудки обох речень мають заперечну частку *не*: Як *не переплатиш*, то й *не купиш*, як *не спустиш* – то й *не продаси* (Усн. нар. тв.); Як *не навчиш* дитину в пелюшках, то *не навчиш* і в подушках (Усн. нар. тв.); *Не похвалиш – не продаси, не погудиш – не купиш* (Усн. нар. тв.).

У паралельних синонімічних конструкціях з відокремленим одиничним дієприслівником або дієприслівниковим зворотом цього емоційного забарвлення немає: **Не переплативши, не купиш, не спустивши, не продаси**.

Такі конструкції вживаються переважно в розмовному стилі та фольклорі. Паралельними синтаксичними синонімами можуть також бути конструкції з дієприслівниковими зворотами та відокремленими одиничними дієприслівниками у функції обставини причини й складнопідрядні речення з підрядним причини:

І. Але я *не* дуже *няв* віри тому «незабаром», *знаючи з топографічного боку середню Бессарабію* (М. Коцюбинський) (пор.: Але я *не* дуже *няв* віри тому «незабаром», *бо знав з топографічного боку середню Бессарабію*); «*Воли, підбившись по кам'яній дорозі, шкутильгали*» (О. Гончар) (пор.: *Воли шкутильгали*,

бо підбилися по кам'яній дорозі); **Вважаючи себе людиною інтелекту**, він **волів** «будити Німеччину» з висоти адвокатської трибуни» (Я. Галан) (пор.: Він **волів** «будити Німеччину» з висоти адвокатської трибуни, тому що **вважав себе людиною інтелекту**).

П. Дід **не сперечався, вірив** йому, **бо розумів**, що молодий Радюк не мав на душі кривди для нього (І. Нечуй-Левицький); (пор.: Дід **не сперечався, вірив** йому, **розуміючи**, що молодий Радюк...); Павлюк **не чув** дальших слів свого сусіда, **бо пильно вслухався в промову Тані** (О. Копиленко) (пор.: **Пильно вслухаючись в промову Тані**, Павлюк не чув...).

У реченнях з дієприслівниковими зворотами у функції обставини причини, синонімічних складнопідрядним реченням з підрядними причини, дієприслівник здебільшого має значення мовлення, мислення, уявлення, почуття (*думаючи, бажаючи, знаючи, бачачи, сподіваючись, боячись, чуючи, вміючи, дивуючись* та ін.), Причиновість звороту менш яскраво виражена, ніж у підрядному реченні причини. Такі конструкції часто мають часовий відтінок, який не передається синтаксичним синонімом – підрядним реченням причини; при передачі його причиновість втрачається, і ми маємо підрядне речення часу: Вона дуже **стривожилась, не заставши в хаті ні дочки, ні її скрині** (М. Коцюбинський) (пор.: «Вона дуже **стривожилась, бо не застала...**»). Вона дуже **стривожилась, коли не застала...**; – Іди собі, – **згукнув** голова, **бачачи**, що в неї і річ відняло (Панас Мирний) (пор.: ...**згукнув** голова, **бо бачив...**; ...**згукнув** голова, **коли побачив...**).

Для вираження об'єктно-причинових відношень використовуються складнопідрядні речення з підрядним причини. Синтаксичні синонімічні конструкції з дієприслівниковим зворотом цих відношень не передають: Хіба він **повинен був зупинитись через те, що мав перед собою застарілу карту Європи?** (О. Гончар) (пор.: Хіба він **повинен був зупинитись, маючи перед собою застарілу карту Європи?**).

Для підкреслення причини, що зумовила або зумовлює основну дію, вживаються **складнопідрядні** речення з підрядними причини. Ці підрядні залежать безпосередньо від дієслова-присудка головного речення: Семен Крутояр зайшов до Бориса в гуртожиток, не застав його і **пішов** на стадіон, **напевне знаючи**, де можна найти свого друга (В. Собко) (пор.: ... **пішов** на стадіон, **бо напевне знав...**). – Я нічого не роблю, – **відповів** ніяково Тарас, **не розуміючи**, як поставитись до цього (О. Іваненко) (пор.: ...**відповів** ніяково Тарас, **бо не розумів...**).

Паралельних синонімічних конструкцій не мають ті складнопідрядні речення, у яких підрядне причини зумовлює дію (стан) головного речення: Та була у нього пісня і дзвінкою і гучною, бо розходилась по світі стоголосю луною (Леся Українка). Дієслово-присудок у головному реченні таких конструкцій здебільшого іменний складений.

Отже, вибір тієї чи тієї синонімічної конструкції визначається комплексом формальних і функційно-граматичних особливостей кожної з них, що й

зумовлює використання їх у мові. Так, конструкціям з дієприслівниками й дієприслівниковими зворотами властива стрункість, **стилість**. Використовують їх здебільшого в писемній літературній мові (у художній прозі, поезії, у мові ділових паперів та науковому стилі). Складні речення з обставинними підрядними, повністю синонімічні до дієприслівників і дієприслівникових зворотів, фіксуємо в мові порівняно рідко. Специфічна будова їх, формально-граматичне значення і синтаксична функція зумовлюють використання їх в основному в розмовних жанрах літературної мови. Так, наприклад, мові творів О. Гончара властиві лаконізм і стислість фрази, динаміка, що характеризується наявністю в ній однорідних конструкцій, дієприслівникових і дієприкметникових зворотів. У мові творів Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Панаса Мирного, що базується здебільшого на народній розмовно-побутовій основі, частіше фіксуємо прості речення, специфічно побудовані підрядні, як, наприклад, підрядні часові зі сполучником *як* на вираження раптовості дії.

Ми розглянули лише один аспект синтаксичної синонімії – дієприслівників, дієприслівникових зворотів і обставинних підрядних речень.

Окрім часових та причинових конструкцій, синонімічними можуть бути:

1) складнопідрядні речення з підрядними умови та дієприслівники й дієприслівникові звороти у функції обставини умови: **Коли вдосвіта виїхати**, то на обід якраз **поспієш** (Панас Мирний) (пор.: **Виїхавши вдосвіта**, на обід якраз **поспієш**); Обрятовані від огню сніпки вимолотили, зібрали трохи зерна, присмаженого, правда, але, **змішавши з позиченим у гамазей, можна було їсти** (М. Коцюбинський) (пор.: ...але, **якщо змішати з позиченим у гамазей, то можна було їсти**);

2) складнопідрядні речення з підрядним способом дії та дієприслівники й дієприслівникові звороти у функції обставини способу дії: **Він ішов тепер прудко, сильно вимахуючи ціпком**, мов усю силу свою молодечу **вкладав і в ту ходу, і в рухи** (М. Коцюбинський) (пор.: ...**ішов, сильно вимахуючи ціпком, мов усю силу свою молодечу вкладаючи і в ту ходу, і в рухи**); Віра відчула, як десятки пар очей **зупинилися** на ній, **ніби питаючи**: «Хто це? Звідки? (Л. Серпілін) (пор.: ...десятки пар очей **зупинилися** на ній, **ніби питали...**);

3) складнопідрядні речення з підрядними мети та дієприслівники й дієприслівникові звороти у функції обставини мети: **Другу розвідку Байда вирішив послати на станцію Іловайську підірвати динамітом колію, щоб не пустити собі в тил ворожого панцирника** (П. Панч) (пор.: ...**вирішив послати на станцію Іловайську підірвати динамітом колію, готуючись (намагаючись, бажаючи) не пустити собі в тил ворожого панцирника**);

4) складнопідрядні речення з підрядними допустовими та дієприслівники й дієприслівникові звороти у функції обставини допустовості: **Але надія їх, хоч і мала за собою багато правдоподібності, цим разом не сповнилася** (І. Франко) (пор.: Але надія їх,

маючи за собою багато правдоподібності, цим разом не сповнилася).

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Спільне функційне значення одиничних дієприслівників, дієприслівникових зворотів і обставинних підрядних речень дає змогу паралельно вживати їх в усіх жанрових різновидах сучасної української літературної мови. Відмінність структури конструкцій і різниця у функціональному значенні та відтінках цих значень зумовлюють перевагу однієї з них у певних мовних жанрах. Вживання синтаксичних синонімічних конструкцій не тільки сприяє увиразненню висловленого, а й допомагає зробити його стислішим, компактнішим. У зв'язку з цим у мові не довільно замінювати одну конструкцію іншою, а навпаки, потрібно старанно добирати більш удачу. Сформульовані у дослідженні спостереження поглиблюють уявлення про механізми синтаксичної синонімії та особливості синтаксичної організації висловлень в українській мові. Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз інших типів синтаксичних синонімів у різних функціональних стилях та жанрах.

Максим'юк Оксана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького

національного університету імені Юрія Федьковича. Автор 80 наукових праць. Коло наукових зацікавлень: семантичний синтаксис, комунікативна граматики, прагматика та дискурсологія, лінгводидактика.

Maksymiyuk Oksana – PhD of Philology, Associate Professor of Modern Ukrainian Language of Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich. There are 80 scientific publications. Research interests: semantic syntax, communicative grammar, pragmatics and discourse studies, linguodidactics.

Струк Іванна – кандидат філологічних наук, доцент, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор 75 наукових праць. Коло наукових зацікавлень: комунікативна лінгвістика, текстологія, комунікативний синтаксис, діалектологія, лінгводидактика.

Struk Ivanna – PhD of Philology, Associate Professor, Assistant of Modern Ukrainian Language of Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich. There are 75 scientific publications. Research interests: communicative linguistics, textology, communicative syntax, dialectology, linguodidactics.

Received: 2.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© O. Maksymiyuk, I. Struk, 2025